

RÁCZ GYÖRGY

MÁTYÁS KIRÁLY
(OK)LEVELEI

Mátyás levelet diktál
Dudits Andor szekciója
az Országos Levéltár
egyik falán

Kevésbé köztudott, hogy Hunyadi Mátyás az egyik legtöbbet levelező királyunk volt a középkorban. Természetesen elődei és utódai is elsősorban levélben tartották a kapcsolatot európai uralkodótársaikkal és a pápával, de Mátyás diplomáciai

levelezését vizsgálva abba is betekintést nyerhetünk, hogy milyen szerepe lehetett ezekben a politikai tartalmú levelekben magának az uralkodónak, azaz mennyiben volt személyesen jelen a levélírásban, illetve a levelek diktálásában.

Bármilyen hihetetlenül hangzik, a középkori királyoktól ránk maradt írásos emlékek, levelek, oklevelek túlnyomó többségével az uralkodónak nem volt közvetlen kapcsolata. Mátyás 33 éves uralmának idejéből mintegy 15 000 oklevél maradt fenn, amelyeket az ő nevében adtak ki (ebből mintegy 7900 eredetiben). Csak összehasonlításképpen: Zsigmond ötven év alatt 22 000 oklevelet bocsátott ki, II. Ulászló 27 év alatt mintegy 12 000-et (általában itt is a fele eredetiben maradt meg, a többit későbbi iratok tartották fenn átírásban).

TITKOS ÉS GYŰRŰS PECSÉTEK

Mátyás király a neve alatt kibocsátott iratok túlnyomó többségét sosem látta, sőt az ügyről sem volt tudomása, mert ezek a kancellária által elsősorban bírói rutinügyekben kibocsátott iratok voltak. Ezeket az okleveleket külön célra készített bírói pecséttel látták el, amelyet 1459-től uralkodása végéig használt és 1464-től ténylegesen a sze-

Matthias Corvinus

Pieter Paul Rubens festménye. Rubens (1577–1640) Mátyás-portréja az Andrea Mantegna-féle egykorú képmásról készült másolat Balthasar Moretus németalföldi nyomdász és könyvkiadó számára, egy tíz képből álló történelmi sorozat részeként festette a művész.

Mátyás bírói pecsétje

mélynök őrzött. A pecsét közepén kereszt talpú, négyelt címerpajzs volt, első mezéjében a magyar vágások (hétszer vágott mező), a másodikban a kettős kereszt, a harmadikban a három dalmát leopárdfej, a negyedikben a Hunyadiak hollója volt látható, csőrében gyűrűvel. Az ezzel megpecsételt iratok kancelláriai rutinmunka során születtek, politikai döntést nem tartalmaznak és jórészt hiteleshelyeknek küldött mandátumok voltak.

Az oklevelek egy másik, az előbbinél számban sokkal jelentéktelenebb csoportja kormányzati és adományozási ügyekkel foglalkozik: például Mátyás gyakran kérte a városokat, hogy katonai kiadásai fedezetéül küldjenek neki pénzt, illetve rendszeres feladata volt a királynak a birtokadományozás. Míg utóbbi királyi elhatározás után megszokott formulák alapján készült el, a kor-

Mátyás király oklevele 1473-ból, amelyben Orbán mester budai olvasókanonokot tudományos érdemei fejében kinevezi esztergomi préposttá

ges, többnyire városoknak adott – privilégiumokon használt arany kettős pecsétjének néhány példánya, amelynek előlapjára ülő, egész alakos képmását – lábánál a kettős keresztrel –, hátlapjára csak a magyar vágásokat vésette.

Mindkét típusú kettős pecsétes privilégium csupán már korábban adott kiváltságokat erősített meg örök időkre. Új döntést nem tartalmazott, kiállításához ezért nem volt szükség az uralkodó jelenlétére. Az arany- és a nagypecsétet a főúri és főpapi ellenőrzés alatt álló kancellária őrizte a titkos pecséttel együtt, ez utóbbit nemegyszer az „ország”, azaz a rendi ország pecsétjének is nevezték, tehát nem csak királyi pecsétnek számított. A királynak ezért is volt szüksége arra, hogy időről időre újabb gyűrűs pecsétet véssessen, hiszen közvetlenül

ezzel nyilváníthatta ki saját akaratát alattvalói előtt. Mátyás kancelláriai kiadványainak sajátossága, hogy az említettek kivül több, ún. kisebb, továbbá külföldi uralmát jelképező más pecsétet (cseh királyi, osztrák hercegi) is használt magyar ügyekben is, előfordult, hogy párhuzamosan többet is, ezért Mátyás pecséthasználatának minden részletre kiterjedő rendszere, törvényszerűségeinek felfedése több évtizede megnyugtató eredmény nélkül foglalkoztatja a kutatást.

KÜLÜGYI IRATOK

A kormányzati ügyekkel kapcsolatos oklevelek külön csoportját alkotják a diplomáciai ügyekben kelt, ún. külügyi iratok, amelyeket ténylegesen el is juttattak külföldi uralkodóknak, politikai személyiségeknek (elküldött levél, missilis, epistola). Tartalmuk napi politikai eseményekhez kötődött, ezért általában nem fűződött érdek a megőrzésükhöz, gyakran néhány évtized vagy évszázad múlva kiselejtezték őket vagy más módon kallódtak el. Ennek

ellenére külföldi levéltárakban így is maradtak fenn szép számban, és a hazai kutatás jelentős erővel tárta fel ezeket már a 18. századtól kezdődően.

Főként Fraknoi Vilmos szorgalmának köszönhetően a 19. század végén mintegy 650 darab, Mátyás által elküldött külügyi levél szövege jelent meg nyomtatásban. Ennek körülbelül egyharmada maradt fenn eredeti formában (főként itáliai és német levéltárakban), a többi korabeli vagy későbbi másolati könyvekben. De napjainkban is folyik a szervezett kutatás a milánói és modenai levéltárakban és könyvtárakban az 1300 és 1550 között keletkezett magyar vonatkozású anyagok után, és e projekt keretében eddig mintegy 20 Mátyás-levelet sikerült felkutatni (<http://vestigia.hu/>). A Mátyás által elküldött eredeti darabok elégtelen változatos képet mutatnak. Íráskéjük mindig gondosan kimunkált, és általában a titkos vagy a gyűrűs pecséttel zárták le őket. A pápának írt leveleket a király minden esetben saját kezűleg (*manu propria*) aláírta, többségüket hártárára írták és függőpecséttel látták el. Más uralkodókat nem tüntetett ki

efféle külsőségekkel. Mátyás egyébként az első királyunk, akitől jelentős számú (86 db), saját aláírásával ellátott oklevél maradt az utókorra.

A Mátyás király által tollba mondott vagy kezdeményezésére valamelyik humanista levélírója által önállóan megfogalmazott, külpolitikai témájú levelekről – miután elküldték a címzettnek – a kancelláriában csak másodpéldányok vagy fogalmazványok maradtak. Évszázados szokás hatására a legjobban sikerült darabokat vagy azokat, amelyek tartalmuk miatt később is érdeklődésre tarthattak számot, ún. leveleskönyvbe másolták. Tették ezt egyrészt azért, hogy hasonló ügyekben a későbbiekben is mintául szolgáljon a kancelláriában, azaz formuláskönyv szerepét töltsse be, másrészt hogy a király nevében levelet író fogalmazók retorikai és stilisztikai bravúrjaikat megmutathassák munkatársaiknak. A levelek megfogalmazására ugyanis különös gondot fordítottak, rendkívül kínos volt, ha nem kellő cirkalmazással írott levél ment ki a kancelláriából.

A levélgyűjteményekben ugyanakkor általában az eredeti pontos keltezését elhagyták, és nem törekedtek a teljességre a levelek összegyűjtésekor. A ránk maradt másolati könyvek legnagyobb része a 17–18. században keletkezett, a legrégebbi azonban egykorú, azaz 15. századi. Ez az Országos Levéltárban őrzött, úgynevezett *Héderváry-kódex*. Az ebben lévő 110 levél legnagyobb része 1462–66 között keletkezett, később néhányat még hozzártak az 1480–83 közötti évekből. 69 db Mátyás nevében íródott, 15 Janus Pannonius pécsi, 10 Vitéz János váradi püspöké, a többi az ország főrendjeitől való, illetve a királynak szóló levél. A kódex jelentőségét emeli az a Rómába küldött kérvény, amelyben Mátyás IV. Béla király lánya, Margit hercegnő szentté avatását sürgeti.

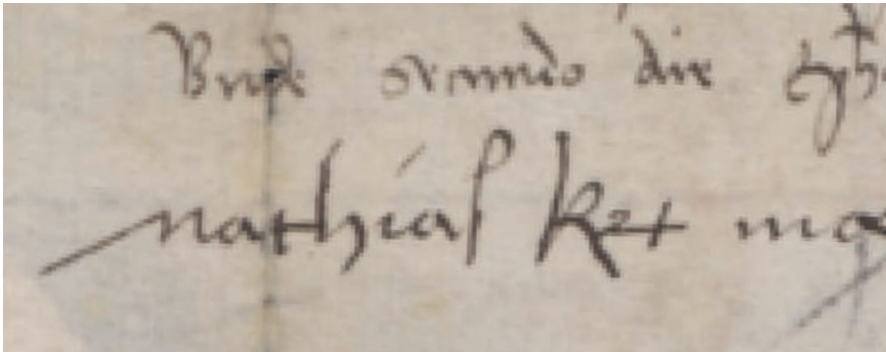
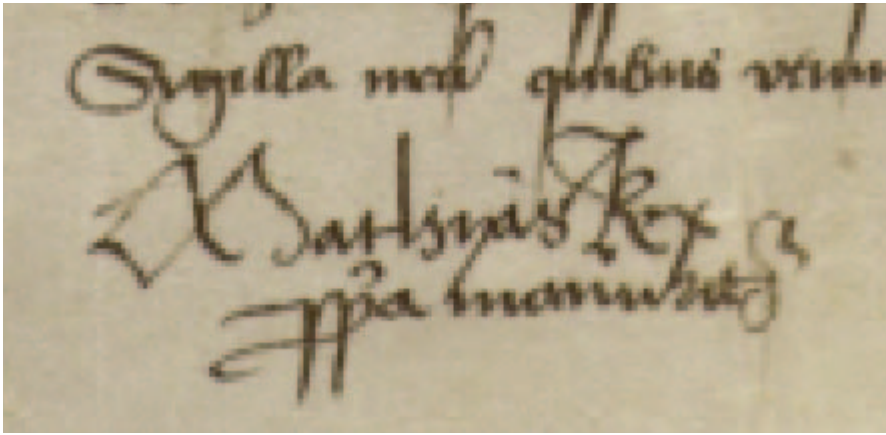
MIT ÍRT A KIRÁLY?

Joggal merül fel a kérdés, hogy mennyiben volt köze a királynak e levelek megfogalmazásához: mennyit írt ezekből ő maga, és mennyit a kancellárok? Szerencsére a kortárs írók és történétírók elég sokat feljegyeztek Mátyás levélírói szokásairól, sőt nyelvtudásáról is. Galeotto Marzio Mátyás kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyvében (1485) megemlíti, hogy a király „minden levélét, amit különféle helyekre

Mátyás király
felségi nagypecsétjének elő- és hátlapja

Mathias Rex
Mátyás király
alírásának
egy korai, illetve
egy kései
változata

küld, vagy maga mondja tollba, vagy átolvassa, ha más írta. Ugyanígy késelelem nélkül saját maga átfutja, amit hozzá intéznek, bárholnan érkezzenek is. [...] Ha Mátyás király maga írja a levelet, igen röviden ír: Az írása na-

gyon szép, betűformái az új és régi fajtájú írás között a középben állnak. Benő barátainak szokott maga írni, mint azt mi is tanúsíthatjuk. János esztergomi érseket, akit a király akkor nagyon szeretett, többnyire saját kezű írásával hívta magához." Sajnos ezekből nem maradt fenn egyetlenegy darab sem.

Utóda, II. Ulászló az első királyunk, akitől ismerünk két saját kezű oklevélzáradékat, és Szapolyai János az első, akitől saját kézzel írott levél maradt fenn, természetesen latin nyelven. Galeotto megjegyzése – a magyarok nyelvén nem könnyű írni – ugyanakkor megengedi annak feltételezését, hogy esetleg magyar nyelvű levél is kikerülhetett Mátyás kezé alá. Fiától, Corvin Jánostól maradt fenn ugyanis az ötödik magyar nyelvű levél 1502-ből, és a korábbiak írói is kapcsolatba hozhatók a családdal.

A király nyelvtudásáról is értékes információink vannak. Szintén Galeottót idézzük: „Több nyelven beszél: tud lati-

nul, mint már mondtam, nagyon jól tud bolgár nyelven, amelyen a törökök küldik az irataikat, mivel nem sokban különbözik a szlávtól. Igen elterjedt, és sok változata van. Mátyás ismeri ezt a nyelvet, és ezért a csehekkel, lengyelekkel, ruténokkal, dalmátokkal, bolgárokkal, krétaiakkal, szerbekkel, szlovénekekkel, európai tatárokkal és más, igen sokfajta néppel tolmács nélkül tud beszélni; ugyanis mindezeknek a nyelveknek a szláv nyelv az anyjuk. A németek nyelvét még gyermekkorában tanulta meg a börtönben, és felnőttkorában a német fejedelmekkel való állandó kapcsolat jóvoltából csak növelte tudását. A németek, csehek, lengyelek néha hazai nyelvükön, többnyire azonban latinul írnak levelet.”

Máshol Galeotto elmesél egy esetet, amikor a lengyel követek által anyanyelvükön elmondott beszédet megértve Mátyás latinul válaszolt nekik: „Csupán egyszer vétett nyelvbottlással a grammatika ellen, ordinem quamot mondott, vagyis nőnemben, ordinem quem helyett, de nyomban hozzáfűzte: »quemet akartam mondani, himnemenben.«” A latint csak rövid ideig, gyermekkorában tanulta, de a gyakorlatban alapos kiképzésben részesült, mert, mivel apja nem tudott latinul, „a legfőbb államügyekben a pápai követekkel való tárgyalások alkalmával soha más tol-

mácsot nem használt, csak a fiát”. Az 1443-ban született Mátyás ezek szerint 8-10 éves korában már professzionális tolmács volt Hunyadi János mellett. Galeotto azt is elárulja, hogy Mátyás nem könyvből tanult, hanem társalgás útján: „Beszédében mindig talpraesett, fortélyos értelmű, csiszolt beszédű, jó emlékezettel bíró volt, de mindezekre a tulajdonságaira úgy tett szert, hogy sokat beszélgetett tanult és ékesszóló férfiakkal, hiszen csak 14 éves volt, amikor királlyá választották.”

ÁRULKODÓ JELEK

És itt érkezünk el ahhoz a ponthoz, amely lehetőséget adott a kutatóknak arra, hogy közelebbről megvizsgálják a Mátyás nevében írt diplomáciai leveleket, és feltárják a király személyes részesedését ezekből. Mivel autográf (saját kézzel írt) latin levele nem maradt fenn Mátyásnak – valamennyit diktálta –, a stílus és a nyelvhasználat azok az árulkodó jelek, amelyek megmutatják írójukat. Az említett Héderváry-kódexben fennmaradt korai diplomáciai levelek alapos és díszes stílusa, kiváló latinsága, valamint a kódex készítésének és használatának körülményei alapján a kutatás joggal köti a kódexet Janus Pannoniushoz és a pécsi püspökséghez. A mára elveszett, de korábbi publikációból ismert utolsó oldal feljegyzése szerint a kézirat Janus Pannonius utolsó éveiben egy, a pécsi püspökséghez közel álló személyé lehetett és később is pécsi püspöki tulajdonban volt.

Nem kizárt, hogy a kötet még Tegledi Miklós pécsi püspök hagyatékával került a nagyszombati jezsuitákhoz 1586-ban, majd onnan a pozsonyi jezsuiták könyvtárába. A rend feloszlatása után a Pozsonytól nem messze fekvő Héderváron kötött ki, ahol a 19. század végén Khuen-Héderváry Károly bán könyvtárának 54. számú darabja lett. A kódexben megőrzött levelek írója gyakorlott humanista volt, bizonyosan Janus Pannonius, aki 13 évesen ment Itáliába tanulni, és nemzetközileg elismert költőként tért haza. Az 1460-as években keletkezett külpolitikai levelek többségét ő írhatta Vitéz Jánossal együtt, természetesen a király gondolatai és politikai útmutatása szerint. Ezek a cicerói retorika szabályai szerint íródtak, alakzatokkal, néha mesterkélt hasonlatokkal és ellentétekkel, fokozásokkal.

A stílus eleganciája kiemeli ezeket a darabokat azok közül, amelyek kevésbé megformáltak, ezeknél sokkal egyszerűbbek. Mátyás ugyanis nem volt olyan tökéletes humanista, mint Janus és Vitéz. És épp ez az, amiről felismerhetők az általa diktált levelek. Nem nyelvtani hibákat vét, hanem olykor a latin nyelv szellemétől idegenül fogalmaz. Például akkor, amikor megtartja a magyar „egy” határozatlan névelőt (unum grande incendium, vagyis egy nagy tűz). Az általa diktált levelekben hemzsegnak a nyelvi hungarizmusok, és ennek az az oka, hogy magyar volt az anyanyelve. Amikor latinul írt vagy diktált, magyarul gondolkodott,

gondolatait sokszor szó szerint fordította le latinra – ezt egy igazi humanista sosem tette volna.

Másik ismertetőjegye a személyes felháborodás írásbeli megnyilvánulása. Amikor apósát kioktatja, amiért spanyol lóidomárt küldött neki, holott tudhatná, hogy magyar lovakon hódította meg fél Európát, joggal gondolhatjuk, hogy ezt a stílust egy kancellár vagy notárius nem engedhette volna meg magának.

A levelek alapos vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy az 1458–1471 közötti levelek negyede lehet Mátyásé, azaz saját diktálású, az 1472–1490 közötti időből fennmaradtaknak pedig a

háromnegyede. Tudjuk, hogy az 1471-es, Vitéz János–Janus Pannonius-féle lázadás után a külpolitikai levelezést teljesen saját hatáskörbe vonta, nem bízott senkiben, így ezután önmaga titkára lett. Ezt a jelenetet örökíti meg az 1920-as években Dudits Andor által készített, nagyon kifejező szekké az Országos Levéltár egyik falán. A jelenet a levelet diktáló királyt ábrázolja – talán a külügyi levelek ismeretében –, aki határozottan mondja a szöveget a behúzott nyakú kancellárnak. A szöveget szinte leolvashatjuk a képről: Igen, ezt mondtam, írja csak, kancellár úr, ez a véleményem a császár magatartásáról... ♦

Mátyás második cseh királyi titkos pecsétje